

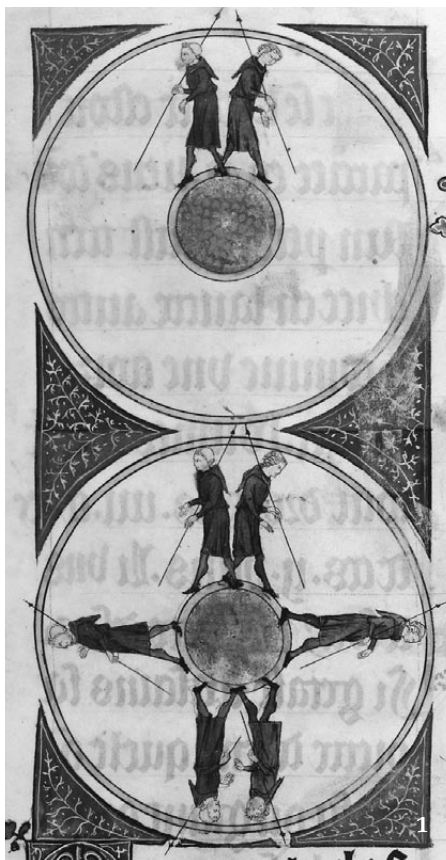
Země

Co mají společného zeměměřiči a středo-
věcí zemané, jímž se ve staré češtině říkalo
zeměni? Vidíte nějakou spojitost mezi
bezzemkem bez pozemku a zázemí a země-
dělcem hospodařícím na černozemi? Co
spojuje tuzemce z vnitrozemí a nizozem-
ské cizozemce? Nejspíš už je to jasné, ale
pokud ještě váháte, pak přidám jako nápo-
vědu pro přírodovědce rostliny zeměžluč
a zemědým, plže zemouna skalního a brou-
ka zeměkopa, pro ostatní třeba zeměpis,
zeminu, území a za doprovodu vozembou-
chu si můžeme společně s dalšími pozem-
šťany na zeměkouli zatančit u zemljanky
odzemek, protože už jistě nikdo nepochy-
buje – všechna slova mají (ať zcela evident-
ně, nebo poněkud skrytě) slovotvornou
souvvislost se substantivem země, zem.

Tato dvě podstatná jména ženského rodu
se liší jen v 1. a 4. pádě jednotného čísla
(země/zem, zemi/zem), v ostatních pádech
obou čísel mají shodné tvary. Ve slovnících
jsou výrazy uváděny jako synonymní, ale
zároveň je u jednotlivých významů, které
mohou vyjadřovat, vždy doplněno upřes-
nění, která z možností je považována za
základní. Např. ve Slovníku spisovné češ-
tiny pro školu a veřejnost (Academia 1994)
se dozvíme, že variantu země užíváme jed-
nak pro planetu sluneční soustavy obýva-
nou lidmi (tento svět, zeměkouli), jednak
pro pevninu, souš (např. na obzoru se oje-
vila země). Na základě zkušeností z jazy-
kové poradny vím, že na tomto místě je
vhodné udělat několik pravopisných odbo-
ček týkajících se psaní velkých písmen.

U výrazů země (a rovněž měsíc a slunce)
je třeba rozlišovat, jestli jsou v daném kon-
textu užity jako hvězdářské termíny, nebo
v jiném významu. Hvězdářské termíny se
píší s velkým počátečním písmenem: pla-
neta Země, magnetické pole Země; zatmění
Měsíce, první let na Měsíc; skvrny na Slun-
ci, erupční aktivita Slunce. Ostatní význa-
my píšeme s malým písmenem: nežijeme
v oblacích, ale na zemi; měsíc zaplul za mra-
ky; slunce hřálo. Pravidlo je vcelku jedno-
duché a v mnoha kontextech významy roz-
lišíme snadno, avšak v neastronomických
textech je někdy problematické věst hranici,
kdy volit u slova země velké a kdy malé pí-
smeno. Obvykle najdeme argumenty podpo-
rující obě možnosti chápání. Proto je třeba
v některých případech počítat s kolísáním
a být tolerantní i k zápisu, který bychom
sami nevolili. Skutečnost, že je potřebné
připustit, že v jazyce nejsou všechny jevy
snadno „zaškatulkovatelné“, a počítat i se
změnami pojetí, ilustruje poznámka uve-
dená u hesla země v Internetové jazykové pří-
ručce (IJP): „Ačkoli příručky uvádějí příklad
nitro země s malým písmenem, chápeme
v tomto případě Zemi jako planetu a dopo-
ručujeme ji psát s písmenem velkým.“

Další odbočku je třeba udělat u s/Slu-
neční soustavy. Všechny dosavadní knižní
jazykové slovníky doporučují chápat ozna-
čení jako druhové a psát je s malým písme-
nem. Odborníci z oboru astronomie však již

1 Země je kulatá. Gossuin de Metz –
L'image du monde, 12. století. Dva muži
jdou – jeden na východ a druhý na západ –
a potkají se na opačné straně.

delší dobu upozorňovali, že jde o jedinečný
(ve smyslu singulární) planetární systém
hvězdy Slunce, jehož označení chápou jako
vlastní jméno tohoto systému a vědomě
proto používají zápis Sluneční soustava.
Jde v podstatě o analogii k vžitému pojme-
nování (galaxie) Mléčná dráha. Jazykověd-
ci názor astronomů respektují a v IJP je
proto doporučeno psát Sluneční soustava.

Vraťme se k dalším významům slova
země/zem. Třetí význam uvedený ve slovní-
ku je „území tvořící politický nebo správní
celek, stát, vlast, kraj“. V tomto významu se
podle slovníků mohou užít obě varianty slo-
va, např. opustit rodnou zemi i rodnou zem.
Doklady z korpusu SYN v13 ukazují, že
v tomto spojení je frekventovanější podoba
země (rodná země). Protože velká počáteční
písmena jsou poradenským evergreenem,
připojím i tady odpověď na dva časté dota-
zy. Vžitě historické označení země Koruny
české píšeme tak, jak je uvedeno. Výraz Ko-
runa zde znamená království, slovo země
má obecný význam, obdobně jako třeba
země jižní Evropy. Obrazná pojmenování
států se nepovažují za vlastní jména a měli
bychom je psát s malým písmenem, např.
Finsko – země tisíce jezer, Albánie – země
orlů, Japonsko – země vycházejícího slunce.

Varianta zem je naopak běžnější ve čtv-
rtém významu, a tím je zemský povrch,

půda, po které chodíme; podlaha v místnos-
tech, např. upustit něco na zem, spadnout
na zem, šaty až na zem, vsadit odsouzené-
ho pod zem. Obvyklá je rovněž v pátém
možném významu – zemědělská půda,
např. úrodná zem, písčité země, případně
ve složeninách jako černozem, hnědozem.

Všeslovanské slovo země patří k nejstarší
slovní zásobě. Není proto divu, že se s ním
setkáváme v řadě ustálených spojení tvarů
slov neboli frazeologismů. Taková obrazná
vyjádření používána k popisu situace bar-
vitým a neobvyklým způsobem odrážejí
zkušenosti mnoha generací a bývají někdy
překladatelským oriškem, protože jejich
význam nelze odvodit z překladu jednotli-
vých slov. Např. důrazné potvrzení prav-
divosti výroku slovy „ať se do země propad-
nu, jestli...“ by angličtina nejspíš vyjádřila
slovy „I'd stake my life that...“.

Vzhledem k tomu, že do země se běžně
pohrblívalo, jsou některá obrazná vyjádře-
ní užívána pro vyjádření smrti, přesněji
pohřbu: už je pod zemí, už je v zemi, už ho
kryje zem. Země se objevuje i v tradiční
pohřební formuli budiž mu/jí země lehká.

Zmizet z povrchu zemského nemusí jen
člověk, může to být i stavba nebo celé měs-
to. Je-li stavba srovnána se zemí, je zbořená
až do základů. Jestliže se někdo ztratí beze
stop nebo náhle, pak říkáme, že zmizel,
jako by se do země propadl nebo jako by se
po něm zem slehla. Srazit někoho k zemi
znamená pokorit ho, porazit. Jsme-li na roz-
pacích a stydíme se, pak hledíme k zemi.
A ten, kdo upadne, políbí matičku zemi.
Mezi nebem a zemí není jen ve vzduchu,
ale především někde v prostoru, do něhož
nedokážeme úplně nahlédnout, v němž se
odehrává to, co nemůžeme zcela ovlivnit.
Někdo má schopnost vydupat ze země
(tedy vytvořit, zorganizovat) zdánlivě ne-
možné a neproveditelné věci, pak může
zažívat/mít ráj na zemi. Jiný se drží při
zemi a neodvážá se nic podniknout.

Mluvíme-li o frazeologismech, je vhodné
zmínit i přenesené (velice často expresiv-
ní) významy některých slov odvozených
ze základu země. Podívejme se na několik
příkladů: přízemní byt, přízemní mrazíky x
přízemní názory; podzemní jeskyně, pod-
zemní část rostliny x podzemní organizace;
ničivé, podmořské zemětřesení x poli-
tické, personální zemětřesení; uzemnit
hromosvod x odpověď ho uzemnila; mine-
rální se zemitou chutí x zemitý vesničan.

Se zemí souvisejí např. i nářeční výrazy
pro brambory. Neříkalo se jim jen erterpe
a kobzoly, často se objevuje i zemské jab-
ko/jablouško; zemák, zemáček, zemčák,
zemčátko, zemče, zemňák, zemně. Staří
Čechové se zemí spojovali i hady a plazy,
ve Vokabuláři webovém se dozvíme, že jim
říkali zeměplaz, zemiplaz, zemoplaz. Mož-
ná je trochu překvapivé, že i dnešní ozna-
čení zmije je odvozeno ze stejného zákla-
du jako slovo země. Původní pojmenování
zemní (živočich) byl se značnou pravdě-
podobností tzv. tabuový název pro obáva-
ného plaza. V některých slovanských jazy-
cích znamená zmije jakéhokoli hada.

Na závěr se nabízejí slova z písně Jiřího
Voskovce a Jana Wericha: Když já vám
povídám, že je nebe na zemi, pravdu mám,
věřte mi...

Použité zdroje uvádíme na webu Živý.